

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΣΟΦΙΣΤΙΚΗΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ.
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΑ *ΤΟΠΙΚΑ*
ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ *ΣΟΦΙΣΤΙΚΟΥΣ ΕΛΕΓΧΟΥΣ**

Περίληψη

Ἡ θεωρία τῆς διαλεκτικῆς δέν μπορεῖ νά περιέχει ἕναν πραγματικό ὀρισμό τῆς σοφιστικῆς* ὅταν ὁ σχηματικός ὀρισμός στά *Τοπικά* I, 1 θά χρειαστεῖ νά διευκρινιστεῖ (*Σοφιστικοὶ Ἐλέγχοι*, 1), θά προκύψει πῶς ὁ ὅρος πάνω στόν ὁποῖο στηρίζεται, τὸ 'φαινόμενος', παρέμπει σέ μιά θεωρία τοῦ σημαίνειν, ἡ ὁποία μέ τή σειρά τῆς προϋποθέτει, γιά τὸ σχηματισμό καί τή δικαιολόγησή της, τήν ἀρνητική παράσταση τῆς σοφιστικῆς πού ὁ ὀρισμός ἀξιῶνει νά ἐκφράσει. Ἰδιαίτερη σημασία ἀποδίδεται στό ὅτι ἡ παράσταση αὐτὴ εἶναι ἕνα φάντασμα, μέ τήν τεχνική (πλατωνική) ἐννοια τοῦ ὄρου. Στό τέλος τοῦ ἀρθρου προτείνεται, προγραμματικά, ἕνα σχῆμα γιά τήν ἀποτίμηση τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ κατ' ἐξοχὴν γνωμονικό πρότυπο τῆς μονοσημαντικότητας προϋποθέτει κατασκευαστικά ἕνα στοιχεῖο σοφιστικῆς τεχνικῆς, ὅπως εἶναι τὸ φάντασμα.

* Μία πρώτη μορφή ἑνὸς τμήματος τῆς ἐργασίας αὐτῆς, μέ τίτλο "Ἡ λανθάνουσα σοφιστικὴ στά *Τοπικά* καί στοὺς *Σοφιστικούς Ἐλέγχους* τοῦ Ἀριστοτέλη", ἀνακοινώθηκε στό Διεθνὲς Συμπόσιο γιά τήν Ἀρχαία Σοφιστική, πού ὀργάνωσε ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρεία στὴν Ἀθήνα, 26 - 29 Σεπτεμβρίου 1982.

I

Τά *Τοπικά**, σάν ἐγχειρίδιο γιά τή διδασκαλία τῆς διαλεκτικῆς *δυνάμεως*, εἶναι οὐδέτερα: παρέχουν ὁδηγίες γιά τήν υπεράσπιση ἢ γιά τήν ἀνασκευή θέσεων, ἀδιαφορώντας τόσο γιά τήν ἀλήθεια ἢ τό ψεῦδος τους, ὅσο καί γιά τήν ταυτότητα τῶν υποστηρικτῶν τους κατά τήν ἄσκηση τῆς διαλεκτικῆς· οἱ διαλεγόμενοι, *ἐρωτῶν* καί *ἀποκρινόμενος*, θεωροῦνται ἰσοδύναμοι καί ἀνταλλάξιμοι μεταξύ τους.¹ Ἀντίθετα, τό *Περὶ τῶν σοφιστικῶν ἐλέγχων*** εἶναι μεροληπτικό: ἀπευθύνει σέ μιά συγκεκριμένη κατηγορία διαλεγόμενων, τοὺς διαλεκτικούς, ὁδηγίες γιά τό πῶς, ὡς *ἀποκρινόμενοι* θά ἀντιμετωπίσουν τοὺς σοφιστές, δηλαδή μιάν ἄλλη κατηγορία διαλεγομένων, πού παρίστανται ὡς ἐξ ὀρισμοῦ συγγενεῖς πρὸς τό ψεῦδες.

Ἡ ἀσύμμετρία αὕτη μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ, ἂν ἡ μεροληψία τοῦ Σ.Ε. θεωρηθεῖ συμπληρωματικὴ τῆς οὐδετερότητας τῶν Τ. Τό σκεπτικό, σέ γενικές γραμμές, εἶναι τό ἐξῆς:

ὁ θεωρητικὸς τῆς διαλεκτικῆς ἀδιαφορεῖ γιά τήν ἀληθοτιμὴ τῶν θέσεων (δηλ. τῶν *προβλημάτων*) πού εἰσέρχονται στὴ διαλεκτικὴ διαδικασία, ὄχι ὅμως καί γιά τήν ἐγκυρότητα τῶν κανόνων πού διέπουν τὴ διαδικασία αὕτη. Στούς κανόνες αὐτοὺς, δηλαδή στούς *κοινὸς τόπους* καί στὰ *ὄργανα*, καταγράφεται καί καταφάσκεται μιά γνώση πού ἀνήκει στὴν περιοχὴ τῆς λογικῆς (τό σύστημα τόπων πού ἀποδίδεται σέ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα *predicabilia*, *συμβεβηκός*, *γένος*, *ἴδιον*, *ὄρισμός*, ἀποτελεῖ λεπτομερὴ περιγραφή τῆς λογικῆς του συμπεριφορᾶς) καί πού, φυσικά, δέν ἔχει τίποτε τό αὐθαίρετο ἢ τό *ἐνδοξον*.² Ἡ σοφιστικὴ, ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, δέν ἐμφανίζεται ὡς φιλοσοφικὴ θέση, ἔτσι ὥστε νά ἀπολαμβάνει τῆς θεωρητικῆς ἀσυλίας πού προσφέρουν τὰ Τ., γιατί ἡ σοφιστικὴ εἶναι ἡ καθαρὴ ἄρνηση, ἡ παράβαση τῆς διαλεκτικῆς νομιμότητος.³

Τό σκεπτικό αὐτό — πού στὴν οὐσία υποστηρίζει πῶς μόνο ἂν δοῦμε τὴ διαλεκτικὴ ὡς λογικὴ εἶναι δυνατόν νά ἐννοήσουμε τήν ἀντιπαράθεσιν τῆς πρὸς τὴ σοφιστικὴ — δέν εἶναι τελείως ἐσφαλμένο· εἶναι κοινότοπο καί σφάλλει ὅσο σφάλλει καί ἡ τρέχουσα κατανόηση τῶν κειμένων πού πρόκειται νά μᾶς ἀπασχολήσουν. Ἐδῶ τό παραθέτουμε περισσότερο γιά νά λειτουργήσῃ σάν ἓνα σημάδι, πού θά μᾶς ἐπιτρέψῃ νά διαπιστώνουμε πόσο, καί πρὸς τὰ ποῦ, προχωράει ἡ ἀνάλυσή μας.

* στό ἐξῆς συντομογραφικά: Τ.

** στό ἐξῆς συντομογραφικά: Σ.Ε.

II

Τό ἂν εἶναι δυνατόν νά θεμελιωθεῖ ἡ διάκριση τῆς διαλεκτικῆς ἀπὸ τῆς σοφιστικῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ ὅρου *φαινόμενος*. Ὁ ὅρισμός τοῦ σοφιστικοῦ συλλογισμοῦ σχηματίζεται ἀπὸ τὸν ὅρισμό τοῦ διαλεκτικοῦ (=συλλογισμός ἐξ ἐνδόξων), ἂν προσθέσουμε τὸ *φαινόμενος* σέ ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο ὅρους, ἢ καὶ στοὺς δύο μαζί: ὁ σοφιστικός συλλογισμός εἶναι εἴτε ἐκ *φαινομένων ἐνδόξων*, εἴτε *φαινόμενος συλλογισμός*, εἴτε καὶ τὰ δύο μαζί.⁴

Καὶ οἱ δύο αὐτές χρήσεις τοῦ *φαινόμενος* δημιουργοῦν προβλήματα. Ἡ ἔννοια τοῦ *ἐνδόξου* εἶναι τόσο συγγενής πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ *φαίνεσθαι*, ὥστε τὰ ὅρια ἐνός συνόλου *φαινομένων ἐνδόξων* νά εἶναι τουλάχιστον ἐπισηφαλή. Σύμφωνα μέ τὴν διευκρίνιση πού ἀκολουθεῖ τὸν ὅρισμό,⁵ *φαινόμενον ἐνδοξον* εἶναι αὐτό πού, ὅταν χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἀρχὴ σοφιστικοῦ λόγου, τὸ ψεῦδος του γίνεται ἄμεσα πρόδηλο. Ὅμως, ἔτσι ἡ ἔννοια 'σοφιστικός' εἶναι προϋπόθεση τῆς ἔννοιας *φαινόμενον ἐνδοξον*, πράγμα πού καθιστᾶ προβληματικὴ τὴν χρῆση τῆς τελευταίας στὸν ὅρισμό τῆς πρώτης.

Γιὰ τὴν δευτέρη χρῆση ὁ Ἀριστοτέλης ἐπισημαίνει: ... *ἐριστικός μὲν συλλογισμός [λεγέσθω], συλλογισμός δ' οὐ, ἐπειδὴ φαίνεται μὲν συλλογίζεσθαι, συλλογίζεται δ' οὐ*. (101^a 1 - 4). Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ ἐριστικός (σοφιστικός⁶) συλλογισμός δέν ἀνήκει στὸ γένος 'συλλογισμός' — γιατί τὸ 'συλλογισμός' δέν κατηγορεῖται *συνωνύμως* στὸ σοφιστικὸ καὶ στὰ καθαρὰ εἶδη συλλογισμοῦ, ἀλλὰ *ὁμωνύμως*. Ἐπομένως τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν ὅρισμό τοῦ σοφιστικοῦ συλλογισμοῦ παραμένει ἀνοιχτό.

Οἱ δυσκολίες στὸν ὅρισμό τῆς σοφιστικῆς ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία, ἐφόσον ἀπὸ αὐτὸν τὸν ὅρισμό ἐξαρτᾶται ἡ δυνατότητα διάκρισης μεταξὺ διαλεκτικῆς καὶ σοφιστικῆς. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας διάκρισης δέν εἶναι μόνο παιδαγωγική· εἶναι ἔρ ο τῆς διαλεκτικῆς τὸ νά μπορεῖ νά ξεχωρίσει τὸν ἑαυτὸ της ἀπὸ τὴν σοφιστικὴν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ *γειτνιάζει*⁷ πρὸς αὐτὴν καὶ δέν μπορεῖ ἄλλιῶς νά ἐξασφαλίσει τὰ ὅριά της, δηλαδή τὴν ταυτότητά της ὡς τέχνη.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν σκοπιά, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀποκτᾶ ἡ παρέκβαση τοῦ πρώτου κεφ. τοῦ Σ.Ε., κατὰ τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖται προσέγγιση στὴν ἔννοια τῆς σοφιστικῆς μέσα ἀπὸ τὴν διευκρίνιση τῆς χρήσης *φαινόμενος συλλογισμός*. Τὸ σχῆμα εἶναι σχετικὰ ἀπλό: ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ ἔκφραση *φαινόμενος συλλογισμός* εἶναι μεταφορική· ἡ ἐρμηνεία τῆς μεταφορᾶς ἀπαιτεῖ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἔννοιας τῆς *ἀπειρίας* (τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ συλλογισμός καὶ ἔλεγχος ὁ μὲν ἔστιν, ὁ δ' οὐκ ἔστι μὲν, φαίνεται δὲ διὰ τὴν ἀπειρίαν. οἱ γὰρ ἀπειροὶ ὥσπερ ἂν ἀπέχοντες πόρρωθεν θεωροῦσιν (Σ.Ε., 164^b 25 - 27). Ἡ ἀπειρία εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη ἡ σχέση πρὸς τὴν γλώσσα, τὴν ὁποία προϋποθέτει ἡ σοφιστικὴ πρακτικὴ, γιατί ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά συγχέονται

οἱ ιδιότητες τῶν ὀνομάτων μέ τίς ιδιότητες τῶν πραγμάτων (τὸ συμβαῖνον ἐπὶ τῶν ὀνομάτων καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἡγούμεθα συμβαίνειν, 165^a 8 - 10), σάν νά ὑπῆρχε ἀμφιμονοσήμαντη ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στά δύο σύνολα — πρᾶγμα πού δέν ἰσχύει, συμπληρώνει ὁ Ἀριστοτέλης, γιατί τὰ μὲν... ὀνόματα πεπεράνται... τὰ δὲ πράγματα τὸν ἀριθμὸν ἀπειρά ἐστιν, ἔτσι ὥστε νά εἶναι ἀναγκαῖον... πλείω τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τοῦνομα τὸ ἐν σημαίνειν (165^a 10 - 13).

Ἡ πρόταση τὸ συμβαῖνον ἐπὶ τῶν ὀνομάτων καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων... συμβαίνειν εἶναι μιά περιγραφή τῆς σοφιστικῆς πρακτικῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας. Ὁ ἔλεγχος ὀλοκληρώνεται μέ τὴν ἀνάδειξη μιᾶς ἀντίφασης στά λόγια τοῦ ἀποκρινομένου· ἡ ἀντίφαση προϋποθέτει ταυτότητα· γιὰ τὴ σοφιστικὴ πρακτικὴ, σύμφωνα μέ τὴν περιγραφή τῆς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπαρκές κριτήριο τῆς ταυτότητας εἶναι ἡ ταυτότητα τῶν ὀνομάτων. Ἔτσι, ἀρκεῖ στὶς ἀπαντήσεις τοῦ ἀποκρινομένου νά ἐμφανιστεῖ τὸ ἴδιο ὄνομα, ἡ ἴδια φράση ἢ ἡ ἴδια πρόταση, μέ ἀντίθετα πρόσημα — ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν περίσταση, τὴ χρήση, τὸ νόημα, ἢ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ γραμματικὸ - συντακτικὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς πού ὀδηγεῖ στὶς (ἢ δικαιολογεῖ τίς) ἐμφανίσεις αὐτές —, γιὰ νά θεωρηθεῖ ὅτι ὑπάρχει ἀντίφαση καὶ ὅτι, ἐπομένως, ἔχει συντελεσθεῖ ὁ ἔλεγχος. Ἐνας τέτοιος ἔλεγχος εἶναι φαινομενικός, σύμφωνα μέ τὸ σκεπτικὸ τοῦ Ἀριστοτέλη, γιατί ὁ πραγματικὸς ἔλεγχος προϋποθέτει ταυτότητα, καὶ ἀντίφαση, στό πρᾶγμα καὶ ὄχι ἀπλῶς στό ὄνομα· ἂν πιστεύουμε ὅτι οἱ ιδιότητες τῶν ὀνομάτων εἶναι καὶ ιδιότητες τῶν πραγμάτων, τότε ξεγελιόμαστε καὶ παίρνουμε τὸν φαινομενικὸ ἔλεγχο γιὰ πραγματικὸ.

Στὸ χωρίο αὐτὸ δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ τὴ διατύπωση — καί, ἐν συνεχείᾳ, μέ τὴν ἀνασκευή — μιᾶς θεωρητικῆς ἀρχῆς πού διέπει τὴ σοφιστικὴ. Μιά πρόταση τῆς μορφῆς “κριτήριο τῆς ἀπαιτούμενης γιὰ τὴν ἀντίφαση ταυτότητας εἶναι ἡ ταυτότητα τῶν ὀνομάτων” δέν θά μπορούσε νά εἶναι ἀρχὴ τῆς σοφιστικῆς, γιατί ὁ σοφιστὴς πού θά ὑποστήριζε ὅτι κάτι τέτοιο διέπει τὴν πρακτικὴ του θά ἀναιροῦσε τὸν ἑαυτὸ του: ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς τῆς ἐκφορᾶς τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, θά ἔπαυε νά εἶναι σοφιστὴς, ἐφόσον, καταφάσκοντας ὡς κριτήριο τῆς ταυτότητας τὸ ὄνομα, θά τὸ ἔθετε συνάμα ὡς κριτήριο ἀνεπαρκές (τὸ ὄνομα δέν εἶναι τὸ πρᾶγμα), δηλαδὴ ἔμμεσα θά δεχόταν ὡς κριτήριο τῆς ταυτότητας τὸ πρᾶγμα.

Πρόκειται γιὰ μιά ἀναγκαῖα ἀρνητικὴ παράσταση τῆς σοφιστικῆς, δηλαδή γιὰ μιά περιγραφή ἢ ὁποία ἰσχύει μόνον ἐφόσον ἐκφέρεται ἀπὸ τὸν ἀντισοφιστὴ ἢ ἰσχύς τῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θέση (τίς πεποιθήσεις) τοῦ ἐκφέροντος καὶ ἀπὸ τὴν (ἀγωνιστικὴ, ἐδῶ) περίσταση ἐκφορᾶς. Ὁ Πλάτων θά ἔλεγε ὅτι ἡ εἰκόνα αὐτῆ τοῦ σοφιστῆ εἶναι ἓνα φάντασμα⁸: μιά εἰκόνα πού δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ παρά μόνον μαζί μέ τὸ σημεῖο ὀράσεως πού τὴν καθιστᾶ δυνατὴ.⁹

Αὐτὴ ἡ ἀρνητικὴ παράσταση τῆς σοφιστικῆς ἔχει ἐνδιαφέροντα χαρακτη-

ριστικά. Εἶδαμε πὼς εἰσάγεται μέ μιὰ ἀναφορά στήν ἀπειρία. Ἐνα καλὸ παράδειγμα γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν ἀναφορά αὐτή, εἶναι ἡ διαδικασία ἐκμάθησης μιᾶς ξένης γλώσσας. Γιὰ κάποιον πού βρίσκεται στὸ στάδιο ἐκμάθησης μιᾶς γλώσσας εἶναι φυσικὸ τὸ νὰ νομίζει ὅτι τὸ ἴδιο ὄνομα ἢ ἡ ἴδια σύνταξη σημαίνει παντοῦ τὸ ἴδιο, νὰ νομίζει, λ.χ., ὅτι τὸ *καθήμενον βαδίζειν* (Σ.Ε. 166^a 22 - 32) ἔχει παντοῦ τὴν ἴδια ἀξία. Ἔργο τῆς διδασκαλίας θὰ εἶναι ἀκριβῶς νὰ τοῦ δείξει πὼς οὐ. . . ταὐτὸ σημαίνει ἂν διελὼν τις εἴπῃ καὶ συνθεῖς ὡς δυνατόν τὸ “καθήμενον βαδίζειν”.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπειρίας (τοῦ νὰ βλέπει κανεὶς τὴ γλώσσα *πόρρωθεν*) εἶναι τὸ νὰ γίνεται, σὲ κάποιο βαθμὸ, ἡ ταυτότητα τοῦ ὀνόματος μέτρο τῆς ταυτότητας — ἐνῶ ἔργο τῆς διδασκαλίας, πού ἐδῶ ἰσοδυναμεῖ μέ μιὰ θεωρία γιὰ τὸ σημαίνει, εἶναι ἡ ἀποκατάσταση τῆς ταυτότητας μέ ἀναφορά στὸ *πρᾶγμα*. Ἡ, ἄλλωθς: ἀποτέλεσμα τῆς ἀπειρίας εἶναι ἡ ἀμφισημία (γενικευμένη, τόσο στὰ ὀνόματα ὅσο καὶ στίς συντάξεις: τὸ εὖρος τῆς εἶναι αὐτὸ πού καλύπτουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ Σ.Ε.¹⁰), ἐνῶ ἔργο τῆς διδασκαλίας (τῆς θεωρίας τοῦ σημαίνει γιὰ μιὰ συγκεκριμένη γλώσσα) εἶναι ἡ ἐξάλειψη τῆς ἀμφισημίας.

Ἡ σοφιστικὴ πρακτικὴ προϋποθέτει (ἢ καὶ ἀναδεικνύει) τὴν ἀπειρία τοῦ ἀποκρινομένου, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὑπάρχει σ’ αὐτὴν τὸ στοιχεῖο τῆς ἀμφισημίας — τῆς ταυτότητας τοῦ ὀνόματος ὡς μέτρου τῆς ταυτότητας. Ὁ σοφιστής, βέβαια, δέν εἶναι ἄπειρος¹¹. Προβάλλει συστηματικὰ πάνω στοὺς λόγους τὴ σοφιστικὴ “ἀρχή” τῆς ταυτότητας. Ἔτσι, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σοφιστικῆς ὀπτικῆς πάνω στή γλώσσα (σύμφωνα μέ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀριστοτελικοῦ *φαντάσματος* πού ἐπιχειροῦμε ἐδῶ) εἶναι ἡ ἀμφισημία στήν ἔσχατη συνέπειά της· κάτι πού θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε ἀ κ ρ α ῖ α ἀ μ φ ι σ η μ ῖ α.

Ἡ πρόταση *ἀναγκαῖον*. . . *πλείω τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τοῦτομα τὸ ἐν σημαίνει* εἶναι ἓνα ἐρμηνευτικὸ πρόβλημα: ἐκ πρώτης ὄψεως, τουλάχιστον, ἔρχεται σὲ ἀντίφαση πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς μονοσημαντικότητας τοῦ Γ 4 τῶν *Μετὰ τὰ Φυσικά*. Ὑπάρχουν μάλιστα προσπάθειες νὰ διορθωθεῖ ἡ ἀντίφαση, ὅπως, λ.χ., αὐτὴ τοῦ Aubenque, ὁ ὁποῖος βλέπει στὸ *πλείω* σημαίνει τὸν σημασιακὸ τρόπο τῶν γενικῶν ὄρων — προσπάθεια πού δέν ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς παρά μόνο τὴν πρόθεσή της νὰ διορθώσει τὴν ἀντίφαση.¹² Τὸ ζήτημα ἐμφανίζεται ἄλλωθς, ἂν τὸ δοῦμε στὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς τῆς (ἀντισοφιστικῆς) ἀγωνιστικῆς περιστάσεως τοῦ λόγου. Τὸ *πλείω* σημαίνει εἶναι αὐτὸ πού ὁ ἀντίπαλος τῆς σοφιστικῆς θὰ ἐξηγήσει στὸν ἄπειρο ἀποκρινόμενο, εἴτε γιὰ νὰ τοῦ δείξει πὼς ἐξαπατήθηκε, εἴτε γιὰ νὰ τὸν προφυλάξει ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἐξαπατηθεῖ. Ἔτσι, στὸν Πλατωνικὸ *Εὐθύδημο*, ὁ Σωκράτης θὰ ἐξηγήσει στὸν Κλεινία, πού εἶναι νέος καὶ ἄπειρος, πὼς ἐξαπατήθηκε, ἐπισημαίνοντας

ὅτι ἡ λέξη *μανθάνω* ἔχει πολλές σημασίες (277D - 278A). Τό *πλείω σημαίνει* εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, ὁ γενικός τύπος αὐτῶν τῶν θεραπευτικῶν παρεμβάσεων, δηλαδή ὁ γενικός τύπος τῶν παρατηρήσεων τοῦ Σ.Ε., καί πρέπει νά νοηθεῖ ὄχι ἀπόλυτα (*ἀπλῶς*), ὁπότε θά ἐρχόταν σέ ἀντίφαση πρός τό Γ 4 τῶν *Μετά τὰ Φυσικά*, ἀλλά *πρός τινα* — *πρός τὰς σοφιστικὰς ἐνοχλήσεις*, θά πεῖ ὁ Ἀριστοτέλης στό *Περὶ Ἑρμηνείας* (17^a 34 - 37), γιά νά χαρακτηρίσει συλλήβδην τή σημασιολογία τοῦ Σ.Ε.

Παραμένει μιά δυσκολία· ἂν τό *πλείω σημαίνει* νοεῖται σέ σχέση πρός τή δυνατότητα τοῦ σοφίσματος, τότε ἡ ἀναγκαιότητά του εἶναι προβληματική. Σύμφωνα μέ μιά τρέχουσα ἀντίληψη, τό σόφισμα, ὅπως καί τό λογοπαίγνιο, ἐκμεταλλεύεται μιά τυχαία ἀνεπάρκεια τῆς γλώσσας (μία *κακία τῆς λέξεως*, θά πεῖ ὁ Γαληνός, πού ἐκφράζει αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἀντίληψη¹³). Ὅμως, ἓνα τέτοιο ἐλάττωμα τῆς γλώσσας δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ *ἀναγκαῖον*.

Στήν πραγματικότητα τό σόφισμα, ὡς προϊόν ἑνός τυχαίου ἐλαττώματος τῆς γλώσσας, εἶναι ἀσυμβίβαστο πρός τήν εἰκόνα τῆς σοφιστικῆς στό Σ.Ε., δηλαδή πρός τήν παράσταση τῆς σοφιστικῆς πού τό θεώρημα τοῦ Σ.Ε. προϋποθέτει. Εἶδαμε πῶς ἡ ἀμφισημία εἶναι τό ἀποτέλεσμα τοῦ νά βλέπει κανεὶς τή γλώσσα *πόρρωθεν*, δηλαδή ἀπό τό σημεῖο ὁράσεως πού σχηματίζει ἡ σοφιστική (ἡ ἀπειρία πρέπει ἐδῶ νά θεωρηθεῖ στιγμή τῆς σοφιστικῆς)· ἡ σοφιστική παράγει τήν ἀμφισημία. Τό *καθήμενον βαδίζειν*, ὡς ἐνδεχόμενο νά σημαίνει περισσότερα ἀπό ἓνα πράγματα, δέν ὑφίσταται *ἀπλῶς*, ἀλλά μόνο μέσα στήν προοπτική πού σχηματίζει ἡ σοφιστική· τό *ἀναγκαῖον πλείω σημαίνει*, στήν οὐσία, λέει ὅτι ἡ δυνατότητα τῆς προοπτικῆς αὐτῆς, δηλαδή ἡ δυνατότητα τῆς ἀκραίας ἀμφισημίας, δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ.

Προϋπόθεση τῆς διάκρισης μεταξύ σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς εἶναι ἡ θεωρία τοῦ σημαίνει πού περιέχεται στό Σ.Ε. Μόνον αὐτός πού γνωρίζει πότε καί πῶς *πλείω σημαίνει* εἶναι σέ θέση νά ξεχωρίσει τόν φαινομενικό ἀπό τόν πραγματικό ἔλεγχο. Ὅμως, μέ τή σειρά της, ἡ θεωρία αὐτή τοῦ σημαίνει προϋποθέτει, ἤδη, ὡς ἀφετηρία της, τήν εἰκόνα τῆς σοφιστικῆς πού περιγράψαμε πῶς πάνω. Ἄν ἡ τυπική πρόταση μιᾶς τέτοιας θεωρίας τοῦ σημαίνει εἶναι τῆς μορφῆς “Τό Λ σέ συνθήκες σ_1 σημαίνει α , ἐνῶ σέ συνθήκες σ_2 σημαίνει β ”, καί ἐφόσον τό Λ ὡς ἐνδεχόμενο νά σημαίνει διαφορετικά πράγματα μπορεῖ νά νοεῖται (καί νά εἶναι νόμιμο) μόνο μέσα στή σοφιστική προοπτική, τότε καί ἡ πρόταση αὐτή τῆς θεωρίας τοῦ σημαίνει εἶναι νόμιμη μόνον ἐφόσον τεθεῖ, ὡς ἀνεξάλειπτη, ἡ δυνατότητα τῆς προοπτικῆς αὐτῆς.

Στίς πρῶτες παραγράφους τῶν Τ. διαπιστώσαμε ὁρισμένες δυσκολίες ὅσον ἀφορᾷ τόν ὁρισμό τοῦ σοφιστικοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ διευκρίνιση τῆς πρώτης

χρήσης τοῦ ὄρου *φαινόμενος*, τὸ *φαινόμενον ἔνδοξον*, δημιούργησε τὴν ὑποψία ὅτι ἕνας ὀρισμός τῆς σοφιστικῆς θά περιεῖχε ἕνα πρωθύστερο· ἡ διευκρίνιση τῆς δεύτερης χρήσης (*φαινόμενος συλλογισμός*), μέ τὴν ὁποία ὁ Ἀριστοτέλης ἀσχολεῖται στό κεφ. 1 τοῦ Σ.Ε., ἐπιβεβαίωσε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ πρωθύστερου αὐτοῦ: ὀρισμός τῆς σοφιστικῆς δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει, στά πλαίσια μιᾶς θεωρίας τῆς διαλεκτικῆς, γιατί τὸ περιεχόμενο τοῦ ὀρισμοῦ θά ἦταν ἡ ἀρνητικὴ παράσταση τῆς σοφιστικῆς, τὴν ὁποία ἡ θεωρία τῆς διαλεκτικῆς προϋποθέτει ὡς ἀφετηριακὸ σημεῖο γιὰ τὴ συγκρότησή της.¹⁴

Αὐτὸ βέβαια δέν σημαίνει ἀκριβῶς πῶς δέν μπορεῖ νά γίνει διάκριση μεταξύ σοφιστικῆς καὶ διαλεκτικῆς. Ἄν ἡ ἀρνητικὴ παράσταση τῆς σοφιστικῆς ἔχει συγκροτησιακὴ σημασία γιὰ τὴ θεωρία τῆς διαλεκτικῆς, τότε ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσά τους εἶναι ἡ μέγιστη δυνατή: ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἡ ἀντισοφιστικὴ. Αὐτὸ πού τὸ κείμενό μας δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά δεχτοῦμε, εἶναι πῶς ὑπάρχει κάποιο οὐδέτερο πλαίσιο ἀναφορᾶς, — σάν τὴ 'λογικὴ', λ.χ., τοῦ ἀπλοῖκου σκεπτικοῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεκινήσαμε — πού θά καθιστοῦσε δυνατὴ τὴ δικαιολόγηση ἢ τὴν ὑπέρβαση τῆς μεροληψίας τῆς διαλεκτικῆς.

III

Ἡ διάκριση, ὥστόσο, σοφιστικῆς καὶ διαλεκτικῆς κινδυνεύει καὶ ἀπὸ μίαν ἄλλη πλευρά. Ἡ διαλεκτικὴ φαίνεται πῶς εἶναι ὑποχρεωμένη νά χρησιμοποιοῖ τρόπους καὶ μεθόδους τῆς σοφιστικῆς¹⁵, πράγμα πού καθίσταται ιδιαίτερα προβληματικὸ ὅταν οἱ τρόποι αὐτοὶ ἔχουν σχέση μέ τὴ χρῆση τῆς ἀμφοσημίας, δηλαδή μέ τὸ γνῶρισμα (τοῦ *φαντάσματος*) τῆς σοφιστικῆς στό ὁποῖο ὀφείλεται ἡ πλήρης ἀντίθεσή της πρὸς τὴ διαλεκτικὴ. Ἀναφέρουμε μερικά χαρακτηριστικὰ παραδείγματα:

(α) Στό II, 3, (110^a 23 - 26) δίδεται ἡ ἐξῆς ὁδηγία: *Ἔτι ἐὰν πολλαχῶς λέγεται, κείμενον δὲ ἢ ὡς ὑπάρχει ἢ ὡς οὐχ ὑπάρχει, θάτερον δεικνύναι τῶν πλεοναχῶς λεγομένων, ἐὰν μὴ ἄμφω ἐνδέχεται. Χρηστέον δ' ἐπὶ τῶν λανθανόντων*. Εἶναι φανερό ὅτι ἕνας ἔλεγχος πού πετυχαίνει χάρις σὲ μιά τέτοια ὁδηγία, δύσκολα συμβιβάζεται μέ τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἐλέγχου τοῦ Σ.Ε.¹⁶

(β) Στό VIII, 1 (156^a 11) προτείνεται τρόπος ἀπόκρυψης τοῦ συμπεράσματος, πού δικαιολογεῖται ὡς ἐξῆς: *εἰσὶ δ' αἱ πρὸς κρύψιν ἀγῶνος χάριν ἀλλ' ἐπειδὴ πᾶσα ἡ τοιαύτη πραγματεία πρὸς ἕτερόν ἐστιν, ἀνάγκη καὶ ταύταις χρῆσθαι*.

(γ) Ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ, πάντως, περίπτωση ταύτισης σοφιστικῆς καὶ διαλεκτικῆς εἶναι τὸ κεφ. 10 τοῦ Σ.Ε. Ὅλο τὸ κεφάλαιο αὐτὸ εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἀνασκευή μιᾶς θέσης, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία τὸ ζεῦγος πρὸς τοῦτομα/πρὸς τὴν διάνοιαν ἀντιστοιχεῖ σὲ δύο ξεχωριστές κατηγορίες ἐπιχει-

ρημάτων. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ἀριστοτέλη ἐνάντια σ' αὐτή τή θέση εἶναι ἐξαιρετικά σημαντική, καί ἡ ἀνάλυσή της θά ἀπαιτοῦσε ξεχωριστή μελέτη. Ἐδῶ, θά ἀρκεστοῦμε νά σημειώσουμε ὅτι ἡ ἀντίθεση *πρὸς τοῦνομα/πρὸς τὴν διάνοιαν* ἦταν ἀρκετά τρέχουσα (ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἔχει χρησιμοποιήσει ἀρκετές φορές) καί εἶχε ἔντονη ἀξιολογική χροιά· ἔτσι, λ.χ., τὴ χρησιμοποιεῖ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, γιὰ νά χαρακτηρίσει μάλιστα μέ τό *πρὸς τοῦνομα* τό *ἐπιπόλαιον γένος τῶν σοφιστῶν*¹⁷. Θά μπορούσε νά υποθέσει κανεῖς ὅτι στόχος τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι κάποια ἀφιλοσόφητη καί ἠθικολόγα¹⁸ πολεμική κατὰ τῶν σοφιστῶν — πρᾶγμα πού ἂν ἀληθεύει δέν ἐξηγεῖ τὴν ἀσυνήθιστη ἔμφαση πού δίδεται στό ζήτημα αὐτό. Ἡ ἔμφαση γίνεται κατανοητὴ μόνον ὅταν, πρὸς τό τέλος τοῦ κεφαλαίου, βλέπουμε πῶς αὐτοὶ πού προτείνουν τὴ διάκριση ἔχουν ὡς στόχο τους καί τὴ διαλεκτική: ἔχουν τὴν ἀπαίτηση (*ἀξιοῦν*) ἀπὸ τὸν διαλεγόμενο, ὅταν ἐρωτᾷ ἀμφισημες ἐρωτήσεις, νά υποδεικνύει ὁ ἴδιος τίς διαφορές σημασίες στὸν ἀποκρινόμενο (171^a 28 - 171^b 2). Στὴν ἀξίωση αὐτὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιτάσσει, ἀφενός, ὅτι εἶναι δυνατόν ὁ ἐρωτῶν νά μὴ γνωρίζει πῶς τό ἐρώτημά του εἶναι ἀμφίσημο (αὐτό δέν ἀναιρεῖ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ διαλόγου) καί, ἀφετέρου, ὅτι δέν μπορεῖ κανεῖς νά ἀπαιτεῖ ἀπὸ τό *διαλέγεσθαι* κάτι πού ἀρμόζει μόνο στό *διδάσκειν*: *ὥστ' εἰκεν ἀγνοεῖν ὁ τοῦτο ἀξιῶν ὅτι ἕτερον τό διδάσκειν τοῦ διαλέγεσθαι, καὶ ὅτι δεῖ τὸν μὲν διδάσκοντα μὴ ἐρωτᾶν ἄλλ' αὐτὸν δὴλα ποιεῖν, τὸν δ' ἐρωτᾶν*. (171^a 38 - 171^b 2).

Ὅχι ἀπλῶς λοιπὸν ἐνδέχεται νά ὑπάρχει λανθάνουσα ἀμφισημία σέ ἓνα διαλεκτικὸ ἐπιχείρημα, ἀλλὰ καί ὁ ἀποκλεισμός αὐτοῦ τοῦ ἐνδεχομένου θά ἐρχόταν σέ σύγκρουση πρὸς τὴ φύση τοῦ *διαλέγεσθαι*. Ὁ μὴ ἀποκλεισμός τῆς ἀμφισημίας φαίνεται ἐδῶ ὡς ἀναγκαῖο στοιχεῖο τῆς διαλεκτικῆς νομιμότητας.

IV

Οἱ περιπτώσεις πού ἀναφέραμε, καί ἰδιαίτερα τό (γ), δείχνουν πῶς ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ διάκριση σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς, ὅπωςδῆποτε δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μέ ἀπλὴ ἐφαρμογὴ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ ἐλέγχου ὡς τυπικοῦ κριτηρίου· θά εἶναι πάντα δυνατόν νά ὑπάρχουν ἀκολουθίες ἐπιχειρημάτων (ἐλεγχοί) πού καί χαρακτηρίζονται διαλεκτικοί καί δέν ικανοποιοῦν τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἐλέγχου — ἐνδεχόμενο πού, ὅπως εἶδαμε, γιὰ λόγους ἀρχῆς δέν γίνεται νά ἀποκλεισθεῖ.

Θά ἐφαρμόσουμε καί ἐδῶ τό σχῆμα πού χρησιμοποιήσαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου μας: θά διατυπώσουμε ἓνα σκεπτικὸ σύμφωνα μέ τό ὅποιο ἡ δυσκολία αὐτὴ στὴ διάκριση μεταξύ σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς μπορεῖ νά ἀντιμετωπισθεῖ, καί πρὸς αὐτό τό σκεπτικὸ θά ἀντιπαράθεσουμε τὴν εἰκόνα

πού προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάλυση πού ἐπιχειρήσαμε στὴν ἐνότητα II τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ.

Ἡ ἐλάχιστη (ἀρνητικά διατυπωμένη) προϋπόθεση γιὰ νὰ θεωρηθεῖ σοφιστική μιὰ θεωρία ἢ μιὰ πρακτική δὲν εἶναι ἡ χρῆση τῆς ἀμφισημίας, ἀλλὰ ἡ μὴ ἀποδοχή τῆς μονοσημαντότητας ὡς γνώμονα ἢ ὡς ἰδεατοῦ τέλους τῆς γλώσσας. Ἔτσι, τὰ χωρία πού παρατέθηκαν δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σοφιστικά. Ἄς πάρουμε τὸ (α): ἡ περιγραφή “λανθάνουσα ἀμφισημία” ἀποδίδει ἓνα χαρακτηριστικό μιᾶς περιστασης ἐκφορᾶς. Σὲ μιὰ τέτοια περίσταση, ἡ ἀμφισημία λανθάνει γιὰ κάποιον (πρὸς *τινα*), ὅπωςδὴποτε ὅμως ὄχι γιὰ τὸ ὑποκείμενο πού διατυπώνει τὴν περιγραφή. Ἐδῶ ὁ περιγράφων παρατηρεῖ τὸ ἐνδεχόμενο σφάλμα τοῦ ἀποκρινομένου ἀπὸ τὴ θέση τοῦ κατόχου τῶν σημασιακῶν διακρίσεων, ἔτσι ὥστε, μιλώντας γιὰ τὴν ἀπόκλιση (ἀμφισημία) πού εἶναι συναρτημένη πρὸς μιὰ συγκεκριμένη περίσταση ἐκφορᾶς, νὰ καταφάσκει τὸν γνώμονα (μονοσημαντότητα) πού προφανῶς δὲν εἶναι περιστασιακός.

Τὸ ἴδιο σχῆμα, γνώμονας καὶ ἀπόκλιση, ὑπάρχει καὶ στὸ (β). Ἐδῶ ἡ ἀπόκλιση καταλογίζεται ρητὰ στὴν περίσταση ἐκφορᾶς (πρὸς *ἐτερον*), καὶ εἶναι σαφές ὅτι, γι’ αὐτόν πού δίδει τὴν ὁδηγία, τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι ἡ κατάργηση τῆς περιστασιακότητος τῆς διαλεκτικῆς ἀλλὰ ἡ διατήρησή της, μὲ τέτοιο τρόπο πού νὰ εἶναι πάντα μετρήσιμη ἢ ἀπόσταση πού τὴ χωρίζει ἀπὸ τὸ μὴ περιστασιακό — τὸ ζητούμενο εἶναι νὰ περιγραφεῖ ἡ διαλεκτική, καὶ κατ’ ἐπέκταση ἡ τρέχουσα γλώσσα τῆς ἐπικοινωνίας, ὡς ἐλεγχόμενη ἀπόκλιση· ἀκριβέστερα, ὡς μιὰ ἀπόκλιση πού βρίσκεται στὴν ὑπηρεσία τοῦ γνώμονα: ὁ διαλεκτικός, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ (γ), δὲν ἔχει τὸν ἔλεγχο ὡς αὐτοσκοπός· ἐφόσον ἀγνοεῖ τὴν ἀμφισημία, ἢ ἀντίφαση, ἢ τὸ παράδοξο, πού ἐνδεχομένως θὰ προκύψει ἀπὸ τὴν ἐλεγκτική διαδικασία θὰ εἶναι τὸ σύμπτωμα πού θὰ τὸν ὁδηγήσει στὴ διάγνωση καὶ στὴ θεραπεία μιᾶς ἀνεπάρκειας (τῆς ἀμφισημίας) — θὰ τοῦ χρησιμεύσει δηλαδή ὡς ὁδηγός γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σημασιακῶν διακρίσεων. Ἡ διαλεκτική δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ χωρὶς τὴ δυνατότητα τῆς ἀγνοίας, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ζητητική τῆς ἐπιστήμης¹⁹. δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ χωρὶς τὴ δυνατότητα τῆς ἀμφισημίας, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ζητητική τῆς μονοσημαντότητας.

Ἡ σοφιστική, ἔτσι, μπορεῖ νὰ διακριθεῖ ἀπὸ τὴ διαλεκτική, ὄχι γιατί παραβαίνει ὀρισμένους κανόνες ἀλλὰ γιατί ἀγνοεῖ (μὲ ὅποια ἀπὸ τίς δύο σημασίες τῆς λέξης: δὲν γνωρίζει ἢ δὲν λαμβάνει ὑπόψη) τὸ τέλος πρὸς τὸ ὁποῖο τείνουν οἱ περιστασιακές χρήσεις τῆς γλώσσας, καὶ τὸ ὁποῖο δικαιολογεῖ ἢ θεμελιώνει τοὺς κανόνες.²⁰

Μπορεί ή αρχή της μονοσημαντότητας να διεκδικήσει την ουδετερότητα την οποία αξίωνε να έχει ή 'λογική' του αρχικού άπλοϊκού σκεπτικού; Τό έρώτημα αυτό συμπίπτει με τό έρώτημα για την έγκυρότητα της αξίωσης της αρχής της μονοσημαντότητας να είναι συνθήκη δυνατότητας για κάθε περιστασιακή χρήση της γλώσσας· γιατί αν πράγματι ή αξίωση αυτή είναι έγκυρη, αν δηλαδή ή αρχή της μονοσημαντότητας προηγείται κάθε χρήσης, όπως τό μέτρο προηγείται του μετρουμένου, τότε, με τόν ίδιο τρόπο, προηγείται καί της περίστασης έκφορας κατά την οποία εκφέρεται αυτή ή ίδια. Στην περίπτωση αυτή, ή αγωνιστική προς τή σοφιστική, πού συμπίπτει με την εμφάνιση της αρχής της μονοσημαντότητας στο άριστοτελικό έργο, θά πρέπει να θεωρηθεί *occasio inveniendi*: ό γνώμονας (ή αρχή) θά είναι δυνατόν να νοηθεί χωρίς ουσιώδη αναφορά, θετική ή άρνητική, στη σοφιστική, επομένως θά μπορεί να αποτελέσει τό ουδέτερο έδαφος για τή διάκριση σοφιστικής καί διαλεκτικής — καί, κατά μείζονα λόγο, σοφιστικής καί φιλοσοφίας.

Όστόσο, αν ισχύει ή ανάλυση του II,²¹ ή αρχή της μονοσημαντότητας, εφόσον ανήκει στη θεωρία του σημαίνει, δέν μπορεί να διεκδικήσει την ουδετερότητα μιάς συνθήκης δυνατότητας. Είδαμε πώς ή θεωρία του σημαίνει προϋποθέτει την άρνητική παράσταση της σοφιστικής, καί μάλιστα όχι ως άπλή ευκαιρία για να διατυπωθεί ένα περιεχόμενο: τό ίδιο τό περιεχόμενο, οί όροι της θεωρίας, οφείλει τή συγκρότησή του στη δυνατότητα της σοφιστικής κατά την άρνητική της παράσταση.

Υπάρχει λοιπόν τουλάχιστον μία περίπτωση έκφορας της οποίας ό γνώμονας δέν προηγείται, καί της οποίας, επομένως, δέν μπορεί να είναι τό μέτρο (άντίστροφα, μπορεί να γίνει κατανοητός μόνο με άφετηρία την περίπτωση αυτή): πρόκειται για την περίπτωση κατά την οποία εκφέρεται ό ίδιος.

Έδώ χρειάζεται μια διευκρίνιση· συνήθως, ή ιστορία της φιλοσοφίας θέλει τόν Άριστοτέλη συνομιλητή καί αντίπαλο των συγκεκριμένων, πραγματικών σοφιστών. Σύμφωνα με μία τέτοια άποψη, αν ή άριστοτελική λογική καί σημασιολογική θεωρία δέν είναι, παρ' όλα αυτά, *ad hominem*, αυτό οφείλεται στο ότι ή αγωνιστική προς τούς σοφιστές είναι άπλως άφορμή για τή διατύπωση της θεωρίας, όχι συνθήκη της παραγωγής της. Η ανάλυση του II είναι αντίθετη καί προς τά δύο αυτά σημεία: ή αγωνιστική είναι συνθήκη παραγωγής της θεωρίας, ενώ ό αντίπαλος τόν όποιο προϋποθέτει ή αγωνιστική αυτή είναι τό *φάντασμα* του σοφιστή: κατά κάποιον, σχεδόν παράδοξο, τρόπο ή θεωρία παράγει την ίδια της την άφετηρία.

Αυτό σημαίνει πώς ή θεωρία δέν σχετικοποιείται κατά τρόπο άμεσο προς ένα συμβάν, ούτε προς μία σειρά λανθάνουσες παραδοχές (προϋποθέσεις). Αν κάτι καθιστά άκυρη την αξίωσή της να είναι συνθήκη δυνατότητας για κάθε περιστασιακή χρήση της γλώσσας — καί ουδέτερο έδαφος για τή διά-

κριση σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς — αὐτό δέν εἶναι ἡ περιστασιακότητά της, μέ τήν τρέχουσα ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀλλά ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ περίσταση ἐκφορᾷ τῆς θεωρίας ‘σκηνοθετεῖται’. τὰ εἰσαγωγικά ἐπισημαίνουν μιὰ δυσκολία, καί ἕνα ἐρώτημα στό ὁποῖο, ἐδῶ, δέν μπορούμε νά ἀπαντήσουμε παρά μόνο μέ τρόπο προγραμματικό, ἐφόσον δέν διαθέτουμε συγκροτημένο μεταθεωρητικό ὄργανο πού θά μᾶς ἐπέτρεπε νά μιλήσουμε ἀκριβολογικά γιά μιὰ τέτοια ρητορική ἢ ἀφηγητική διάσταση τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας. Γιατί, βέβαια, τό ζητούμενο ἐδῶ δέν εἶναι ἡ ἐμπειρική διαπίστωση ὅτι ὁ φιλοσοφικός λόγος ἔχει ρητορικά στοιχεῖα, ἢ ὅτι σχηματίζεται σύμφωνα μέ ὁρισμένα μοτίβα ἀφήγησης· τέτοιες διαπιστώσεις εἶναι τῆς ἴδιας τάξεως μέ τίς διαπιστώσεις γιά τή σοφιστική τῆς διαλεκτικῆς καί, ὅπως εἶδαμε, ἡ φιλοσοφική θεωρία (τό γνωμονικό σχῆμα) ἔχει πάντα τή δυνατότητα νά τίς ἐνσωματώνει καί νά τίς θέτει στήν ὑπηρεσία της ὡς ἀντισοφιστικῆς ἢ ἀντιρητορικῆς. Τό ζητούμενο εἶναι ἕνα θεωρητικό ὄργανο πού θά μπορούσε νά στεγάσει τίς παρατηρήσεις μας σχετικά μέ τό ρόλο τῆς ρητορικῆς (τῆς ‘σκηνοθεσίας’, τοῦ *φαντάσματος*, πού εἶναι τρόποι χαρακτηριστικοί τῆς σοφιστικῆς ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀρνητική της παράσταση) στήν κατασκευή τοῦ ἴδιου τοῦ γνωμονικοῦ σχήματος. Αὐτό πρὸς τό ὁποῖο οἱ παρατηρήσεις μας τείνουν — καί τό ὁποῖο παραμένει ζητούμενο — εἶναι μιὰ, θετικά διατυπωμένη, σοφιστική θεώρηση τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, εἰδικότερα τῆς θεωρίας τοῦ σημαίνειν.

Ἡ συγκρότηση αὐτῆς τῆς σοφιστικῆς μεταθεωρίας προϋποθέτει τή διάλυση καί μιᾶς πορείας ἀντίστροφης πρὸς αὐτήν πού διανύσαμε ὡς ἐδῶ· δηλαδή, τό νά δείξει κανεῖς διεξοδικά πῶς μιὰ ριζικά διαφορετική θεωρία τοῦ σημαίνειν, μιὰ θεωρία, λ.χ., πού νά μή διέπεται ἀπό τήν ἀρχή τῆς μονοσημαντότητας, ὀφείλει τή διαφορά της στή διαφορά τῆς ἀρχικῆς ‘σκηνοθεσίας’: ἂν λ.χ. πρόκειται γιά τή θεωρία πού διατυπώνεται στίς *Φιλοσοφικές Ἔρευνες* τοῦ L. Wittgenstein, θά πρέπει νά δειχτεῖ πῶς ἡ διαφορά της αὐτῇ ὀφείλεται στό ὅτι ἡ περίσταση τῆς ἐκμάθησης τῆς γλώσσας, μέσα στήν ὁποία ἡ θεωρία τοποθετεῖ τόν ἑαυτό της, εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, αὐτάρκης — γιά νά νοηματοδοτηθεῖ δέν χρειάζεται νά θεωρηθεῖ στιγμή μιᾶς θεμελιώδους ἀρνητικῆς δυνατότητας — ἢ, ἀλλιῶς, στό ὅτι ἡ χαρακτηριστική γιά τήν περίσταση ἐκμάθησης ἀμφισημία, πρὸς τήν ὁποία ἡ θεωρία ‘ἀπευθύνεται’ (ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ὁποίας εἶναι ἔργο τῆς θεωρίας), δέν τίθεται ὡς στιγμή τῆς ἀκραίας ἀμφισημίας. Αὐτό ὅμως ἰσοδυναμεῖ μέ τό ὅτι ἡ διαφορά (τό καθαρά θεωρητικό περιεχόμενο) τῆς συγκεκριμένης θεωρίας τοῦ σημαίνειν δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ χωριστά ἀπό τήν ἀρχική ‘σκηνοθεσία’ τῆς θεωρίας, δηλαδή ἀπό τό γεγονός ὅτι κατ’ αὐτήν δέν τίθεται ὡς συνομιλητής ἢ ἀντίπαλος μιὰ θεμελιώδους ἀρνητική παράσταση, ὅπως εἶναι λ.χ. τό *φάντασμα* τοῦ σοφιστῆ.

Σημειώσεις

1. T., Θ 159^b 33 - 35, 162^b 16 - 20. Πρβλ. P. Moreaux, *La joute dialectique d'après le huitième livre des Topiques*, στο *Aristotle on Dialectic, Proceedings of the third symposium aristotelicum*, ed. by G.E.L. Owen, Oxford 1968, σ. 289· επίσης G.E.L. Owen, *Dialectic and Eristic in the Treatment of the Forms*, στὸν ἴδιο τόμο, σ. 103 κ.έ.

2. Πρβλ. J. Brunschwig (εἰσαγωγή στοῦ Aristote, *Topiques*, τόμος I, Livres I - IV, texte établi et traduit par J. Brunschwig, Les Belles Lettres, Paris, 1967, σ. XVI), "... les *Topiques* contiennent un grand nombre d'affirmations dans lesquelles Aristote engage indiscutablement sa responsabilité, et qui sont, soit des lois logiques, soit des affirmations solidaires, d'une manière ou d'une autre, de telles lois". Γιά τὰ T. ὡς λογικό σύστημα πρβλ. ἐπίσης καί R. Smith, *Plato's Dialectic from the Standpoint of Aristotle's First Logic*, doctoral dissertation, Claremont Graduate School, 1972, ἰδιαίτερα τὰ κεφ. II καί III.

3. Πρβλ. Kurt von Fritz, *Grundprobleme der Geschichte der antiken Wissenschaft*, de Gruyter, Berlin, New York, 1971, σ. 215: "Es ist deutlich, [dass] damit, wenn auch in sehr skizzenhafter Form, sozusagen die Grundlag der gesamten Logik gelegt ist insofern es als deren Ziel betrachtet werden kann, richtige von falschen Deduktionen zu unterscheiden" (ἀναφέρεται στὶς ἀναλύσεις τοῦ Σ.Ε., ὑπογράμμιση δική μου).

4. T., A, 100^a 29 - 100^b 25: διαλεκτικὸς δὲ συλλογισμὸς ὁ ἐξ ἐνδόξων συλλογιζόμενος· ἔστι δὲ ἀληθῆ μὲν καὶ πρῶτα τὰ μὴ δι' ἐτέρων ἀλλὰ δι' αὐτῶν ἔχοντα τὴν πίστιν, ... ἐνδοξα δὲ τὰ δοκοῦντα πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς σοφοῖς, καὶ τούτοις ἢ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς μάλιστα γνωρίμοις καὶ ἐνδόξοις. Ἐριστικὸς δ' ἐστὶ συλλογισμὸς ὁ ἐκ φαινομένων ἐνδόξων μὴ ὄντων δέ, καὶ ὁ ἐξ ἐνδόξων ἢ φαινομένων ἐνδόξων φαινόμενος.

5. 100^b 25 - 101^a 1: οὐθὲν γὰρ τῶν λεγομένων ἐνδόξων ἐπιπόλαιον ἔχει παντελῶς τὴν φαντασίαν, καθάπερ περὶ τὰς ἐριστικῶν λόγων ἀρχὰς συμβέβηκεν ἔχειν παραχρῆμα γὰρ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῖς καὶ μικρὰ συνορᾶν δυναμένοις κατάδηλος ἐν αὐτοῖς ἢ τοῦ ψεύδους ἐστὶ φύσις. Γιά τὰ προβλήματα τοῦ χωρίου βλ. Brunschwig, ὁ. π. σ. 114 κ.έ.: δέχομαι τὴν ἐρμηνευτική του πρόταση: "les énoncés 'endoxaux', dans leur expression une et littéraire, ne laissent pas voir facilement s'ils sont ou non conformes à ce que l'opinion commune est en fait disposée à admettre; mais une fois insérés dans le corps d'un raisonnement sophistique, menant à quelque conclusion inacceptable, des énoncés d'apparence inoffensive révèlent leur caractère vicieux".

6. Γιά τίς ἀνάγκες τῆς παρούσας μελέτης 'ἐριστικός' καὶ 'σοφιστικός' μποροῦν νά θεωρηθοῦν συνώνυμα.

7. Σ.Ε., 183^b 1: *προκατασκευαστέον πρὸς αὐτήν*, [sc. *τὴν διαλεκτικὴν*] *διὰ τὴν τῆς σοφιστικῆς γειτνίασιν*. Πρβλ. καὶ *Ρητ.*, I, 1355^b 15-21.

8. *Σοφιστής*, 235D6 - 263B7.

9. Ἐνα φάντασμα, μέ τὴν πλατωνικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, δέν εἶναι ἀνόμοιο πρὸς τὸ ἀντικείμενο πού ἀξιῶναι νά ἀπεικονίζει, ἐφόσον πρόκειται γιά συστηματικὴ του παραμόρφωση, δηλαδή μιὰ προβολή του σέ ἕνα διαφορετικό ἐπίπεδο. Στὴν περίπτωσι τῆς ἀριστοτελικῆς περιγραφῆς τοῦ σοφισματος ἡ παραμόρφωση ἔγκειται ἀκριβῶς στό ὅτι ὁ σοφιστής, ἂν ἐκφέρει αὐτὴ τὴν περιγραφή γιά τόν ἑαυτό του, αὐτοαναιρεῖται. Ἡ παραμόρφωση αὐτὴ μπορεῖ νά γίνῃ ἀντιληπτὴ μόνο ἂν κανεῖς διαβάξῃ τὸ ἀριστοτελικὸ κείμενο ἀποκαθιστώντας τὴ διαλεκτικὴ συνάφεια στὴν ὁποία αὐτὸ ἀνήκει — δηλαδή ἂν διατηρήσῃ τὴ δυνατότητα ἐναλλαγῆς τῶν ὑποκειμένων ἐκφορᾶς (σοφιστής - ἀντισοφιστής)· ἀντίστροφα, ἂν δοῦμε στό κείμενο ἀπλῶς τὴν παράθεσι καὶ κριτικὴ μιᾶς σοφιστικῆς θεωρίας γιά τὴ γλώσσα — δηλαδή ἕνα σῶμα ἐπιχειρημάτων πού (ἔχει τὴν ἀξίωση νά) ἀγνοεῖ τὸ ὑποκείμενο ἐκφορᾶς του —, τότε σβήνει τὸ καθοριστικῆς, ἐδῶ, σημασίας στοιχεῖο τῆς παραμόρφωσης καὶ παραμένει ἡ ἀφηρημένη ὁμοιότητα. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο συμβαίνει στὴν ἐρμηνεία τοῦ χωρίου ἀπὸ τόν P. Aubenque (στό βιβλίο *Le problème de l'être chez Aristote*, P.U.F., Paris 1972, ὅπου καὶ ἡ σημαντικότερη, ἴσως, σύγχρονη ἐρμηνευτικὴ πρότασι γιά τὴν ἀριστοτελικὴ θεωρία τοῦ σημαίνειν· πρβλ. σσ. 94 - 302, ιδίως 103 - 106) καὶ συνιστᾷ τὸ κύριό της ἐλάττωμα.

10. Αὐτὸ ἰσχύει ἀναμφισβήτητα γιά τίς παρατηρήσεις πού ἀναφέρονται στοὺς *παρὰ τὴν λέξιν φαινόμενους ἐλέγχους* — ἐφόσον σ' αὐτοὺς ἀναφέρεται ἡ πρότασι: *ἡ μὲν ἀπάτη ἐκ τῆς ὁμοιότητος, ἡ δὲ ὁμοιότης ἐκ τῆς λέξεως* (Σ.Ε., 169^b 1-2) —, ὅμως ὄχι μόνον γι' αὐτές: ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ διάκρισι σέ *παρὰ τὴν λέξιν* καὶ σέ *ἔξω τῆς λέξεως* δέν εἶναι στεγανὴ στό Σ.Ε.: ἡ ἄγνοια τοῦ ἐλέγχου, λ.χ., κατατάσσεται στὰ *ἔξω τῆς λέξεως*, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀναγνωρίζεται ὅτι περιπτώσεις τῆς μποροῦν νά θεωρηθοῦν *παρὰ τὴν λέξιν* (Σ.Ε., 167^a 21 - 35), χωρὶς νά ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἀναγωγῆς σ' αὐτὴν ὅλων τῶν φαινομένων συλλογισμῶν καὶ ἐλέγχων, *παρὰ τὴν λέξιν* καὶ *ἔξω τῆς λέξεως* (Σ.Ε., 168^a 17 - 19)! Οἱ μόνες ἴσως περιπτώσεις πού δέν ὑπάγονται στὴ γενικευμένη ἀμφισημία, εἶναι τὸ *παρὰ τὸ τὸ ἐν ἀρχῇ λαμβάνειν* (Σ.Ε., 167^a 36 - 39) καὶ τὸ *παρὰ τὸ μὴ αἴτιον ὡς αἴτιον* (Σ.Ε., 167^b 21 - 36).

11. Οἱ σοφιστές ἀντιστοιχοῦν στοὺς *ἐπιστήμονες* τοῦ Σ.Ε., 165^a 13 - 17: *Ὡσπερ οὖν ἀκαεῖ* [sc. *ἐπὶ τῶν ψήφων τοῖς λογιζομένοις*] *οἱ μὴ δεινοὶ τὰς ψήφους φέρειν ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων παρακροῦνται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν λόγων οἱ τῶν ὀνομάτων τῆς δυνάμεως ἀπειροὶ παραλογίζονται καὶ αὐτοὶ διαλεγόμενοι καὶ ἄλλων ἀκούοντες*.

12. *Le problème de l'être...*, σ. 119. Παραπλήσια ἄποψη, J. Hintikka,

Time and Necessity, Oxford 1973, σ. 17. Για τη σχετική συζήτηση, πρβλ. W. Leszl, *Logic and Metaphysics in Aristotle*, Padova, MCMLXX, σ. 32 - 33 καί σημ. 15, 16, καθώς καί σσ. 333 - 343.

13. Γαληνός, *Περὶ τῶν παρὰ τὴν λέξιν σοφισμάτων*, κεφ. II.

14. Τό σχῆμα αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἐλέγχου ποὺ δίνει τὸ Σ.Ε. (167^a 23 - 27): *ἔλεγχος μὲν γὰρ ἐστὶν ἀντίφασις τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνός, μὴ ὀνόματος ἀλλὰ πράγματος, καὶ ὀνόματος μὴ συνωνύμου ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῶν δοθέντων ἐξ ἀνάγκης (μὴ συναριθμουμένου τοῦ ἐν ἀρχῇ), κατὰ ταυτὸ καὶ πρὸς ταυτὸ καὶ ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ*. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ ὀρισμὸς αὐτός (α) περιέχει κριτήρια σημασιακῆς ταυτότητος καὶ (β) προϋποθέτει τὴν ἀρνητικὴν παράστασιν τῆς σοφιστικῆς, ἐφόσον εἶναι σχηματισμένος, σάν ἐκμαγεῖο, πάνω στίς συγκεκριμένες μορφές 'διαφθορᾶς' τοῦ σημαίνειν πού ἐνδέχεται νὰ πραγματοποιεῖ ἡ σοφιστικὴ.

15. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ B, 5, (111^b 32 - 35) ὅπου προτείνεται ἕνας σοφιστικὸς τρόπος (ἀφορᾷ τὴν τακτικὴν τῆς ἐπιχειρηματολογίας, τὸ *ἄγειν εἰς τοιοῦτον πρὸς ὃ εὐπορήσομεν ἐπιχειρημάτων*) ἢ χρῆσιν τοῦ ὁποίου ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἀναγκαῖα· ὅταν στὸ Σ.Ε. θὰ ἀναφερθεῖ στὸν ἴδιον σοφιστικὸν τρόπον, τὸ ἐνδεχόμενον κατηγορήμα θὰ εἶναι τὸ 'καλὸς' (*ἔστι δὲ καὶ καλῶς καὶ μὴ καλῶς ταῦτα ποιεῖν*, 12, (172^b 26 - 27)). Εἶναι φανερό ὅτι τὸ ἀναγκαῖος καὶ τὸ καλὸς ὡς ἐνδεχόμενα κατηγορήματα τῆς σοφιστικῆς δημιουργοῦν πρόβλημα· ἔτσι ὁ Pacius παραφράζει τὰ χωρία αὐτά κατὰ τρόπον καταφανῶς ἐσφαλμένον, προκειμένου νὰ ἀποφύγει τὴν σύνταξιν τοῦ σοφιστικὸς μέτῳ τὸ ἀναγκαῖος ἢ τὸ καλῶς: (γὰρ τὰ T. B, 5) "Hunc locum enarrans Philosophus, primo ait, eum esse sophisticum propterea quod eo sophistae saepe utuntur, . . . Non est tamen semper sophisticus: sed tum demum, cum translatio sine justa causa fit, id est, cum translatio disputationis nec est necessaria, nec videtur necessaria: alioqui est locus dialecticus." (Pacii, Commentarius, σ. 372) (γὰρ τὸ Σ.Ε. 12) "Porro disputationis translatio modò recte, modò sophisticè fit. . ." (σ. 504).

Τὸ λάθος τοῦ Pacius καταγράφει ἕνα παράδοξον, τὴ θετικὴν ἀξιολόγησιν τῆς σοφιστικῆς στὰ T. (τὸ dialecticus εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ sophisticus), καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψιν εἶναι προτιμότερον ἀπὸ αὐτονόητες ἀντιμετωπίσεις τοῦ χωρίου, ὅπως εἶναι λ.χ. αὐτὴ τοῦ C.J. Classen (*Aristotle's picture of the Sophists*, στὸ βιβλίο *The Sophists and their Legacy, Proc. of the fourth international colloquium on ancient philosophy. . . at Bad Homburg*, 29/8 - 1/9 1979, Wiesbaden 1981, σ. 23): "At the same time he is prepared to indicate that at times a sophist's device may be useful or necessary (*Top.* 111^b 32 - 112^a 15; *S.E.* 172^b 25 - 28). For while he is clearly influenced by Plato, he judges by his own standards." Γὰρ τὰ χωρία πρβλ. καὶ C.J. de Vogel, *Aristotle's Attitude to Plato and the Theory of Ideas according to the Topics*,

στό βιβλίο *Aristotle on Dialectic, Proc. of the third symposium aristotelicum*, ed. by. G.E.L. Owen, Oxford 1968, σ. 100· γενικότερα γιά τό πρόβλημα τῆς σοφιστικῆς στή διαλεκτική, G.E.L. Owen, *Dialectic and Eristic in the Treatment of the Forms*, στό ἴδιο βιβλίο, σσ. 103 - 109.

16. Βλ. πύό πάνω, σημ. 14.

17. Διογένης Λαέρτιος, IX, 52.

18. "Ἐτσι, ὁ Ἀφροδισιεύς θά χαρακτηρίσει τήν ἀξίωση τοῦ 171^a 28 - 171^b 2 (βλέπε ἀμέσως παρακάτω) ὡς *εὐπρεπῇ* (*Aristotelis Opera*, Bekker, Vol. IV, σ. 306).

19. Πρβλ. *Μετά τὰ φυσικά*, Γ, 1004^b 25: *ἔστι δὲ ἡ διαλεκτική πειραστική περὶ ὧν ἡ φιλοσοφία γνωριστική, ἡ δὲ σοφιστική φαινόμενη, οὕσα δ' οὐ*.

20. Γιά τό σχηματισμό τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ χρησιμοποιήθηκε κυρίως τό βιβλίο τοῦ P. Aubenque, *Le problème de l'être...* (πρβλ. ὄλο τό δεύτερο κεφάλαιο τοῦ πρώτου μέρους, ἰδιαίτερα τίς σσ. 119 καί 124 - 130)· πιστεύουμε, ὥστόσο, ὅτι τό ἐπιχείρημα εἶναι γενικότερα ἀποδεκτό — ὅτι πρόκειται γιά ἓνα ἐρμηνευτικό *ἐνδοξον*.

21. Καί ἐφόσον μπορεῖ νά ἐπεκταθεῖ καί σέ ἄλλα συναφή χωρία τοῦ ἀριστοτελικοῦ corpus· στό σημεῖο αὐτό συμφωνοῦμε μέ τόν K. v. Fritz (ὁ.π., σημ. 443, σ. 215): "Doch glaube ich immer noch, dass sich deutlich erkennen lässt, dass alle anderen logischen Schriften des Aristoteles auf den elementaren Analysen von Trugschlüssen in dieser Schrift aufbauen und letzterdings davon ausgegangen sind."

Πάντειος Ἀνωτάτη Σχολή Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν